

سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای کوچک استان آذربایجان شرقی

ابوالفضل مشکینی^۱، سهراب موذن^۲، مصطفی نوروزی^۳

۱. استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

۳. دانشجوی کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۰/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۰۲

Measuring the Quality of Urban Environment in Small Cities in East Azerbaijan Province

Abolfazl Meshkini¹, Sohrab Moazzen², Mostafa Norouzi³

1. Assistant professor of geography and urban planning, Tarbiat Modares University.

2. M. A. Student, Geography and urban planning, Tarbiat Modares University.

3. M. A. Student, Geography and urban planning, Tarbiat Modares University.

Received: (05/01/2014) Accepted: (23/06/2014)

Abstract

In recent decades, the quality of the urban environment has become one of the key issues in human environment studies. Measuring quality can be done not only on the basis of the objective environment but also on the basis of individuals' perception of the environment to which they belong. In this regard, the environment quality can be also based on the satisfaction of citizens. Therefore, it is required to investigate how individuals consider the quality of the place where they live. This study aimed to assess the quality of the urban environment in Ajabshir, Ilkhichi, Malekan and Azarshahr and also investigate the status of these four cities in terms of quality indicators of the urban environment in order to identify the factors influencing the quality satisfaction in the urban environment. The research method was based on multivariable regression analysis known as the experimental model of measuring environment quality. In accordance with the results gained, the quality of the urban environment in the four cities was lower than the average. Moreover, according to the specific characteristics of small cities regarding social matters and the relationship between citizens, the content quality characteristic of these cities was in good condition. Totally, among the factors affecting the quality of the urban environment, the highest rank belonged to the quality of the residential environment.

Keywords

Quality of environment, Urban environment quality, Multivariable regression analysis, Small cities.

چکیده

در دهه‌های اخیر موضوع کیفیت محیط شهری به یکی از مباحث کلیدی در حوزه مطالعات انسان و محیط تبدیل شده است. سنجش کیفیت نه فقط براساس محیط عینی بلکه هم‌چنین بر پایه ادراک افراد از محیطی که به آن تعلق دارند صورت می‌پذیرد. در این راستا کیفیت محیط براساس رضایتمندی شهروندان نیز قرار می‌گیرد. بنابراین باید بررسی شود که برداشت ذهنی افراد از کیفیت مکانی که در آن زندگی می‌کند چگونه است. ویژگی‌هایی که شهرهای کوچک به درک و تفسیر بیشتر از محیطی که افراد در آن زندگی می‌کنند کمک می‌کند کدامند. مقاله حاضر با هدف سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر نگاشته شده است و بر آن است که با توصیف و تشریح مفهوم کیفیت محیط شهری، ضمن بررسی وضعیت این چهار شهر از لحاظ شاخص‌های کیفیت محیط شهری، به شناسایی مولفه‌های موثر بر رضایتمندی از کیفیت محیط شهری در این شهرها بپردازد. شیوه انجام این تحقیق بر مبنای روش تحلیل رگرسیون چند متغیره سلسله‌مراتبی بوده و مدل ارائه شده در این زمینه نیز بر اساس چارچوب دیدگاه تحقیقات تجربی استوار می‌باشد که به مدل تجربی سنجش کیفیت محیط معروف است. بر اساس نتایج به‌دست آمده، وضعیت کیفیت محیط شهری در چهار شهر مورد مطالعه پایین‌تر از حد متوسط قرار گرفت؛ در این بین با توجه به ویژگی‌های خاص شهرهای کوچک از لحاظ اجتماعی و روابط بین ساکنین، ویژگی کیفیت محتوایی از وضعیت مناسبی در این شهرها برخوردار بود. در بین مولفه‌های موثر بر کیفیت محیط شهری در مجموع کیفیت محیط سکونتی بالاترین رتبه را به خود اختصاص داد.

واژه‌های کلیدی

کیفیت محیط، کیفیت محیط شهری، تحلیل رگرسیونی چند متغیره، شهرهای کوچک.

مقدمه

با رواج و کاربرد مفاهیم اجتماعی نوینی هم‌چون رفاه اجتماعی، عدالت اجتماعی و کیفیت زندگی در قلمرو برنامه‌ریزی و توسعه به دلیل نگاه صرف کالبدی- کارکردی برنامه‌ریزی‌ها به ابعاد و جنبه‌های مختلف زندگی در گذشته، به کارگیری این مفاهیم در جهت دستیابی به معیارهای کیفی در مطلوبیت کیفیت محیط‌های شهری، دخالت دادن فاکتورهای محیطی، فرهنگی و اجتماعی و روانی به عنوان اصلی ضروری مطرح شد. به تبع چنین رویکردهایی و با توجه به اینکه در سده کنونی شمار کسانی که در شهرها زندگی می‌کنند و فرآیند شهری شدن همچنان رو به افزایش است و برآوردن نیازها و انگیزه‌های اساسی انسان در محیط‌های شهری، مفهوم "کیفیت محیط شهری" به عنوان فضای زندگی مردم دنیا، به عنوان موضوع بنیادی مورد توجه پژوهشگران، دانشگاهیان، سیاستگذاران و شهروندان قرار گرفته است (Pacione, 2003:1. Mahdizadeh et al, 2006: 301).

اهداف اصلی این رویکرد، در دو محور تحلیل و ارزیابی شرایط کالبدی محیط سکونت و تصورات ذهنی شهروندان از وضعیت کیفی محیط زندگی خویش تبیین و تعریف می‌شود. در این راستا بهبود زندگی مردم نیازمند توجه کردن به تأثیرات خاص ویژگی‌های محیطی و مورد توجه قرار دادن ارتباط مردم با محیط‌شان است. این پدیده ما را برای یافتن یک محیط مسکونی که در آن سازگاری بین انسان و محیط بنیادی است، راهنمایی می‌کند. در بسیاری از نقاط جهان سلامت و رفاه فردی از کمبودهای کیفیت محیطی مانند فقدان زیربنای مناسب، هوای آلوده، سر و صدای ترافیک، ازدحام و بزهکاری، که روی هم رفته کیفیت زندگی فردی را دچار مشکل می‌کنند، تأثیر می‌پذیرد. پژوهش‌های مختلفی بر روی کیفیت محیط مسکونی نشان داده‌اند که کیفیت محیط شهری به همان اندازه تحت تأثیر جنبه‌های فیزیکی است، که متأثر از جنبه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی است.

از این رو، برای تحقق اهداف رویکرد کیفیت محیط لازم است سطح رضایتمندی ساکنان از هریک از مولفه‌ها و متغیرهای مربوط به وضعیت کیفی محیط سکونتشان در قالب امتیازهای کمی تعیین شود؛ به عبارت دیگر، در این رویکرد، ارزیابی کیفیت محیط شهری اولین گام در مدیریت کیفیت محیط نواحی سکونت شهری است که از عوامل زیادی متأثر می‌باشد. از مهم‌ترین این عوامل می‌توان به انواع آلودگی‌ها (هوا، آب، فاضلاب‌های شهری، زباله‌ها و غیره) محیط‌زیست شهری، نحوه ارتباطات و دسترسی‌ها، وجود تسهیلات و خدمات رفاهی، وجود امنیت اجتماعی، توجه به قشرهای خاصی از جامعه، فرهنگ و

هویت آن‌ها اشاره کرد. این عوامل هرچند که می‌توانند به صورت مستقل عمل نمایند، اما بی‌تردید هرگونه تغییر و پویایی در هر کدام از آن‌ها سایر عوامل موجود در محیط را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بدین ترتیب، توجه به این عوامل و سنجش و ارزیابی آن‌ها ما را در بهبود بخشی و ساماندهی محیط شهری یاری می‌نماید (Moloudi, 2009; 2. Aminsalehi, 2008: 2).

در این میان، بحث کیفیت در محیط‌های سکونت از جمله شهرهای کوچک (شهرهای زیر ۵۰ هزار نفر) با توجه به شرایط و خصوصیات خاص خود از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد؛ چرا که از یک طرف کنترل تغییرات محیط‌های شهرهای کوچک هماهنگ با رشد روزافزون آنها باعث خواهد شد تا اینکه در طی زمان مشکلاتی را که ممکن است در روند رشد اجتماعی- اقتصادی، کالبدی و ابعاد مختلف آن شهر قرار گیرد، مرتفع سازد؛ از سوی دیگر، سنجش کیفیت محیط در شهرهای کوچک به دلیل اهمیت این نوع شهرها در سلسله مراتب شهری و ناحیه خودشان ونقشی که می‌توانند در نواحی اطراف خود عهده‌دار گردیده امری لازم و ضروری است تا ضمن شناسایی وضعیت کیفیت محیط در این شهرها و تلاش در جهت بهبود آن الگوهای مناسب کیفیت محیطی برای توسعه‌های جدید که با برنامه و طرح‌ریزی قبلی شکل می‌گیرند، شناسایی شده و به کار گرفته شود. آنچه که به عنوان شهرهای کوچک در متون شهری رایج شده، بحث‌های پرمانه‌ای را در ارتباط با ماهیت، اهمیت و مسائل مختلف این شهرها از جمله کیفیت زندگی آن‌ها در پی داشته است. شهرهای کوچک به عنوان یک عامل در ایجاد تعادل منطقه‌ای و با خصوصیات خاص محیطی، اجتماعی و اقتصادی خاص خود مورد توجه قرار گرفته‌اند. این شهرها هر اندازه که کوچک هم باشند، با توجه به ماهیت شهری آن‌ها دارای گستره‌ای از مسائل و مشکلات هستند. امروزه توجه به شهرهای کوچک در کشورهای توسعه یافته نیز یک اولویت است، زیرا این شهرها با بهبود کیفیت زندگی در بسیاری از زمینه‌ها می‌توانند برای بهبود و کمک به مسائل اجتماعی، روانی، بهداشتی و انسانی ساکنان کمک گرفته شود (Cabro- Ramirez & Zuria, 2011: 213). با توجه به این امر، تحقیق حاضر در پی سنجش کیفیت محیط شهری در چند شهر کوچک استان آذربایجان شرقی شامل عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر و شناسایی مولفه‌های موثر بر آن به نگارش در آمده است.

بحث کیفیت محیط از جمله مباحث مهم در ادبیات برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی و سایر رشته‌های مرتبط تلقی می‌شود که به ویژه در دهه‌ها و سال‌های اخیر توجه بسیار زیادی بدان شده است. شناسایی عوامل موثر بر میزان رضایت و نارضایتی از

معمولا این روش برای سنجش رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته به کار می‌رود و اثرات مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل را بر روی متغیر وابسته می‌سنجد. همچنین این روش برای سنجش وزن‌های رگرسیون استاندارد شده به کار می‌رود. یعنی وقتی که ضریب بتا برای مشخص کردن اهمیت نسبی شاخص‌های سطح پایین‌تر بکار می‌رود، سنجش وزن‌ها بسیار حائز اهمیت است. از مزیت‌های عمده روش HMR بالا بودن میزان درستی نتایج آن است. پاسخ‌دهندگان اهداف واقعی را ارزیابی می‌کنند. یکی دیگر از مزیت‌های این روش این است که کار نظردهی می‌تواند بوسیله پرسشنامه انجام پذیرد و باعث صرفه جویی در وقت شود. علاوه بر این تعداد بیشتری از مردم مورد سوال قرار می‌گیرند و این امر می‌تواند در بالا رفتن اعتبار بسیار مفید باشد (Asgharizadeh, 2008: 24-27).

جامعه آماری این پژوهش شامل تمام خانوارهای ساکن در شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر می‌باشند؛ در این تحقیق برای برآورد حجم نمونه از روش کوکران استفاده شده که تعداد ۳۴۰ نمونه تعیین شد که برای مستندسازی بیشتر داده‌های به دست آمده و همچنین اطمینان از نتایج پرسشگری این تعداد نمونه به ۴۵۰ مورد افزایش یافت. در این فرمول سطح اطمینان برابر ۹۵ درصد و خطای ۵ درصد در نظر گرفته شده است. سپس با توجه به جمعیت هر کدام از شهرها، تعداد نمونه بین شهرها توزیع گردید، که بر این اساس شهر عجب‌شیر با حجم نمونه ۱۱۵ مورد، شهر ایلخچی با حجم نمونه ۸۰ مورد، شهر ملکان با حجم نمونه ۱۰۵ مورد و بالاخره آذرشهر با حجم نمونه ۱۵۰ مورد، حجم نمونه این تحقیق را تشکیل دادند. نحوه نمونه‌گیری نیز در این تحقیق، نمونه‌گیری تصادفی می‌باشد.

مدل تجربی سنجش کیفیت محیط ساختاری سلسله‌مراتب دارد که در آن معیارها، جزء معیارها و متغیرهای موثر در فرآیند سنجش کیفیت محیط شهر سطوح مختلف مدل را تشکیل می‌دهند. به طور کلی می‌توان از منابع و روش‌های متفاوتی نظیر رجوع به عرف جامعه، مرور متون مربوطه و مصاحبه با ساکنان یا کارشناسان برای تعیین و ایجاد متغیرهای مربوط به موضوع کیفیت محیط شهر استفاده کرد.

سازماندهی متغیرها را نیز می‌توان از دو رویکرد «تجزیه‌ای» یا «بالا به پایین» و ترکیبی یا «پایین به بالا» انجام داد. حاصل هر دو رویکرد یاد شده (تجزیه‌ای یا ترکیبی) درخت ارزشی در زمینه کیفیت محیط است. متغیرهای درخت ارزش به عنوان معیاری برای ارزیابی کیفیت محیط شهر به کار می‌روند. ساختار این درخت نشان می‌دهد که کدام متغیرهای سطح پایین‌تر بر متغیرهای

نواحی سکونت، می‌تواند به عنوان یکی از کلیدی‌ترین معیارهای سنجش اقدامات و برنامه‌ها در حیطه اقدامات و برنامه‌ریزی مربوط به شهرها باشد؛ چرا که یکی از ابزارهای رسیدن به اهداف برنامه‌ریزی شهرها، ارزیابی محیط‌های شهری بر مبنای نظرات ساکنین خود آن منطقه است. در واقع ارزیابی ساکنان از محیط‌های سکونت‌شان می‌تواند به عنوان یکی از مهم‌ترین معیارهای سنجش دستیابی به اهداف و ارزیابی میزان موفقیت برنامه‌ریزی‌های شهری از جمله طرح‌های مربوط به کیفیت محیط مطرح شود. با توجه به این که شهرهای کوچک دارای ویژگی‌ها و محیط‌های سکونت خاص خود هستند ارزیابی و سنجش وضعیت کیفی این محیط‌ها که در میزان رضایتمندی از آن‌ها تجلی می‌یابد، دارای ضرورت و اهمیت بالایی می‌باشد.

هدف کلی این پژوهش سنجش میزان کیفیت محیط در شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر و بنا به ضرورت، اتخاذ سیاست‌ها و تدوین و برنامه‌ریزی راهکارهای کالبدی و غیرکالبدی جهت ارتقای کیفیت محیط در محدوده مطالعاتی می‌باشد.

در همین راستا، این پژوهش در پی پاسخگویی به این سوال‌ها است:

- از دیدگاه ساکنین شهرهای منتخب وضعیت عمومی کیفیت محیط و رضایتمندی از شرایط موجود در چه سطحی قرار دارد؟

- مولفه‌های موثر بر فرآیند ارزیابی کیفیت محیط شهری و رضایتمندی ساکنین محدوده مورد مطالعه کدامند؟

روش تحقیق

روش تحقیق در مقاله حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات به صورت اسنادی و پیمایشی خواهد بود. بدین‌سان با مطالعه منابع داخلی و خارجی برای مبانی نظری تحقیق و بررسی نظریاتی که پیرامون موضوع تحقیق بیان شده است روش اسنادی و کتابخانه‌ای لحاظ خواهد شد و در روش میدانی و به منظور آزمون فرضیه‌های انتخاب شده، از طریق پرسشنامه و مشاهده داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری شد و در نهایت اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه‌های مورد نظر، با استفاده از آزمون T تک نمونه و روش تحلیل سلسله‌مراتبی چند متغیره و با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. تحلیل رگرسیون چندگانه یک تکنیک آماری برای تحلیل رابطه بین یک متغیر وابسته (شاخص‌های سطح بالاتر) و دو یا چند متغیر مستقل است (ویژگی‌های سطح پایین‌تر). تحلیل رگرسیون چند گانه برای پیش‌بینی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

داده‌اند (Babak, 2010: 155- 158).

ایلخچی یکی از شهرهای استان آذربایجان شرقی است که در بخش ایلخچی شهرستان اسکو واقع شده‌است. این شهر در ۲۵ کیلومتری جنوب غرب کلان‌شهر تبریز قرار گرفته است. جمعیت این شهر، براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ خورشیدی، ۱۵۲۳۱ نفر بوده‌است، که از این جهت، هیجدهمین شهر پرجمعیت استان آذربایجان شرقی محسوب می‌شود. ایلخچی مرکب از کلمه‌ی ایلخی و پسوند چی می‌باشد. ایلخی. (ترکی،) ارمه و گله اسبان و چی در ترکی پسوند نسبت شغلی است و دارنده و متصدی معنی می‌دهد. در نتیجه ایلخچی یعنی جایی که شغل مردم آن نگهداری و پرورش اسب باشد. البته این کار در گذشته صورت می‌گرفت و تعداد افرادی که الان به پرورش و نگهداری اسب مبادرت می‌ورزند بسیار کم می‌باشد. ۷۷ درصد از مردم این شهر باسواد و ۲۳ درصد بی‌سواد می‌باشند. مردم این شهر قبلاً کشاورز بوده‌اند و اکنون اکثراً در کارخانه‌های اطراف یا ادارات تبریز و خود ایلخچی شاغلند. شهر ایلخچی به جهت قرار گرفتن در جاده ترانزیتی، شاه‌رگ اتصال استان‌های کردستان و آذربایجان غربی به‌وسیله بزرگراه شهید کلاتری از وسط دریاچه ارومیه به استان آذربایجان شرقی می‌باشد. همچنین به‌وسیله ایستگاه زارعی که در ۳ کیلومتری شهر ایلخچی قرار گرفته به شبکه راه‌آهن سراسری کشور دسترسی دارد (Eilkhchi Municipality Portal, 2013).

ملکان یکی از شهرهای جنوب‌غربی استان آذربایجان شرقی و مرکز شهرستان ملکان است. این شهر با ۲۵۳۱۲ نفر جمعیت در سال ۱۳۹۰ به عنوان دوازدهمین شهر استان شناخته می‌شود. ملکان در جنوب شرقی دریاچه ارومیه و در محل اتصال استان‌های آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی قرار گرفته است. این شهر بر سر راه تبریز- میان‌آب و در ۱۵۰ کیلومتری جنوب مرکز استان واقع شده است. شهر ملکان که پیش‌تر «ملک‌کندی» خوانده می‌شد، پیشینه تاریخی طولانی داشته و به دلیل آب‌وهوا و موقعیت گذرگاهی مناسب، از گذشته‌های دور مسکن اقوام مختلفی بوده است؛ به‌طوری که از ۶ هزار سال پیش از میلاد، روستاهای عباس‌آباد و قوریجان از اصلی‌ترین سکونتگاه‌های این منطقه به شمار می‌رفته است. از نظر آب و هوایی این شهر جزء اقلیم‌های سرد کوهستانی قرار می‌گیرد (Malekan Municipality, 2013).

آذرشهر یکی از شهرهای استان آذربایجان شرقی و مرکز شهرستان آذرشهر است. کوهستان سهند در سمت شرقی آذرشهر قرار گرفته و از همین روی، این شهر از آب‌وهوای مناسبی برخوردار گشته است. همچنین دریاچه ارومیه در غرب آذرشهر

سطح بالاتر تأثیرگذارند یا به بیان آماری کدام متغیرهای مستقل و کدام متغیرهای وابسته‌اند (Aminsalehi, 2008: 87).

بر اساس مدل بکار گرفته شده در این تحقیق، به منظور ساختاربندی و ایجاد درخت ارزش کیفیت محیط در محدوده مورد مطالعه از روش کل به جزء (بالا به پایین) استفاده شده است. در مدل مورد بحث، کیفیت محیط شهری، در سطح اول درخت ارزش قرار دارد. در سطح دوم، محیط شهری شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر و محیط سکونتی آن‌ها قرار دارند. بر اساس مدل مزبور شاخص‌ها و زیر شاخص‌های سازنده و متغیرها در پنج سطح قرار می‌گیرند که در نمودار ۱، این سطوح آمده است.

در ارتباط با متغیرها و شاخص‌های ذکر شده در این مدل بایستی خاطر نشان شد که با توجه به ویژگی‌های شهرهای کوچک از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و کالبدی- محیطی که تا حدودی متفاوت از شهرهای میانی و بزرگ می‌باشد، این متغیرها نیز با در نظر گرفتن این امر و شرایط این شهرها طراحی گردیده است.

محدوده مورد مطالعه

شهر عجب‌شیر مرکز شهرستان عجب‌شیر (یکی از شهرستان‌های جنوبی استان آذربایجان شرقی) در ساحل دریاچه ارومیه (چیچست) واقع شده است.

این شهر در ۴۵ درجه و ۵۳ دقیقه و ۴۵ ثانیه طول شرقی، ۳۷ درجه و ۲۸ دقیقه و ۳۹ ثانیه عرض شمالی واقع شده و ارتفاع متوسط آن از سطح دریا ۱۳۰۰ متر است (Babak, 2010: 19).

شهرستان عجب‌شیر بر اساس تقسیم‌بندی از نظر کوبین، جزء اقلیم سرد کوهستان‌های غربی محسوب می‌شود. تا آغاز اولین سرشماری عمومی کشور که در سال ۱۳۳۵ شمسی انجام شد، اطلاع درستی از شمار جمعیت شهر عجب‌شیر و تغییرات آن نداریم. ظاهراً جمعیت این شهر هم‌مانند دیگر نقاط کشور قبل از سال ۱۳۳۵، به علت مرگ‌ومیر فراوان به رغم باروری زیاد، رشدی تقریباً ثابت داشته است.

در سرشماری سال ۱۳۳۵ این شهر ۴۰۴۱ جمعیت داشت که این تعداد جمعیت در سال ۱۳۹۰ به ۲۶۲۸۰ نفر جمعیت با ۷۷۵۸ خانوار رسیده است (در طول این ۵۵ سال جمعیت شهر عجب‌شیر بیش از ۶ برابر شده است) (Statistical Centre of Iran, 2011).

از نظر شکل و بافت شهری، شهر عجب‌شیر به صورت خطی حول محور ارتباطی تبریز- مراغه در امتداد شمالی- جنوبی شکل گرفته است. محققین علت وجودی این شهر را به عوامل مختلفی از جمله شرایط مناسب جغرافیایی، دسترسی به منابع آب، عامل پدافندی و نظامی و عامل بازرگانی و راه‌های تجاری نسبت

کیفیت محیط شهری مدت‌هاست که در نوشته‌ها و تحقیقات جغرافیایی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. این امر با استفاده از داده‌های کمی، توصیفات کیفی، تبیین‌های اندیشمندانه و ویژگی‌های محیط توصیف و تشریح شده است. اما، به کارگیری کیفیت محیط شهری در عمل دشوار بوده و درک و فهم کامل آن هنوز در دسترس نیست. کیفیت محیط شهری اساساً یک مفهوم چند بعدی بوده و شامل ابعاد فیزیکی، فضایی، اقتصادی و اجتماعی محیط‌زیست شهری می‌شود. این مفهوم می‌تواند از جنبه‌های متفاوتی از جمله طرح‌ریزی فیزیکی شهری، زیرساخت‌ها اثرات اقتصادی، خط مشی‌های حکومت، اعتقادات عمومی و عوامل و واقعیت‌های اجتماعی سنجیده شود (Liang & Weng, 2011: 43).

به طور کلی تحقیقات در زمینه کیفیت محیط شهری نخست از کیفیت مسکن و رضایت از محیط سکونت شروع شده و به تدریج به مقیاس‌های وسیع‌تر در سطح محلات، شهر، منطقه و کشور کشیده شده است. در بسیاری از متون نظری مرتبط در ارتباط با کیفیت محیط و کیفیت محیط شهری تعاریف متعددی وجود دارد که در زیر به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌شود:

کیفیت محیط شهری عبارت است از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی- فضایی محیط شهری که نشان دهنده میزان رضایت و یا عدم رضایت شهروندان از محیط شهری می‌باشد (Shamaei & Poorahmad, 2005: 274).

کیفیت محیط به عنوان شاخصی برای اندازه‌گیری درجه‌ای از محیط که برای زیست انسان مناسب می‌باشد، مورد استفاده قرار گرفته است. بر طبق استانداردهای برنامه شهری چین، مفهوم کیفیت محیطی شهر می‌تواند چنین تعریف شود؛ کیفیت محیطی شهر درجه‌ای است که تمام محیط یا برخی عناصر محیط در مقیاس شهر، همانند اتمسفر و آب جهت زیست انسان، اقتصاد شهری و محیط اجتماعی مناسب باشد (Kaili, 2003: 6).

واقع شده و دارای زمین‌های مسطح در مناطق شمال غربی حوالی دریاچه ارومیه و مناطق کوهستانی در شرق و جنوب شرقی می‌باشد و آب و هوای این منطقه نیز در تابستان‌ها گرم می‌شود. این شهر در ۴۵ درجه و ۸۵ دقیقه طول شرقی، ۳۷ درجه و ۴۶ دقیقه عرض شمالی و در ارتفاع ۱۴۶۸ متری از سطح دریا قرار گرفته است. آذرشهر در ۵۴ کیلومتری جنوب غرب تبریز و در محور تبریز- بناب واقع شده است.

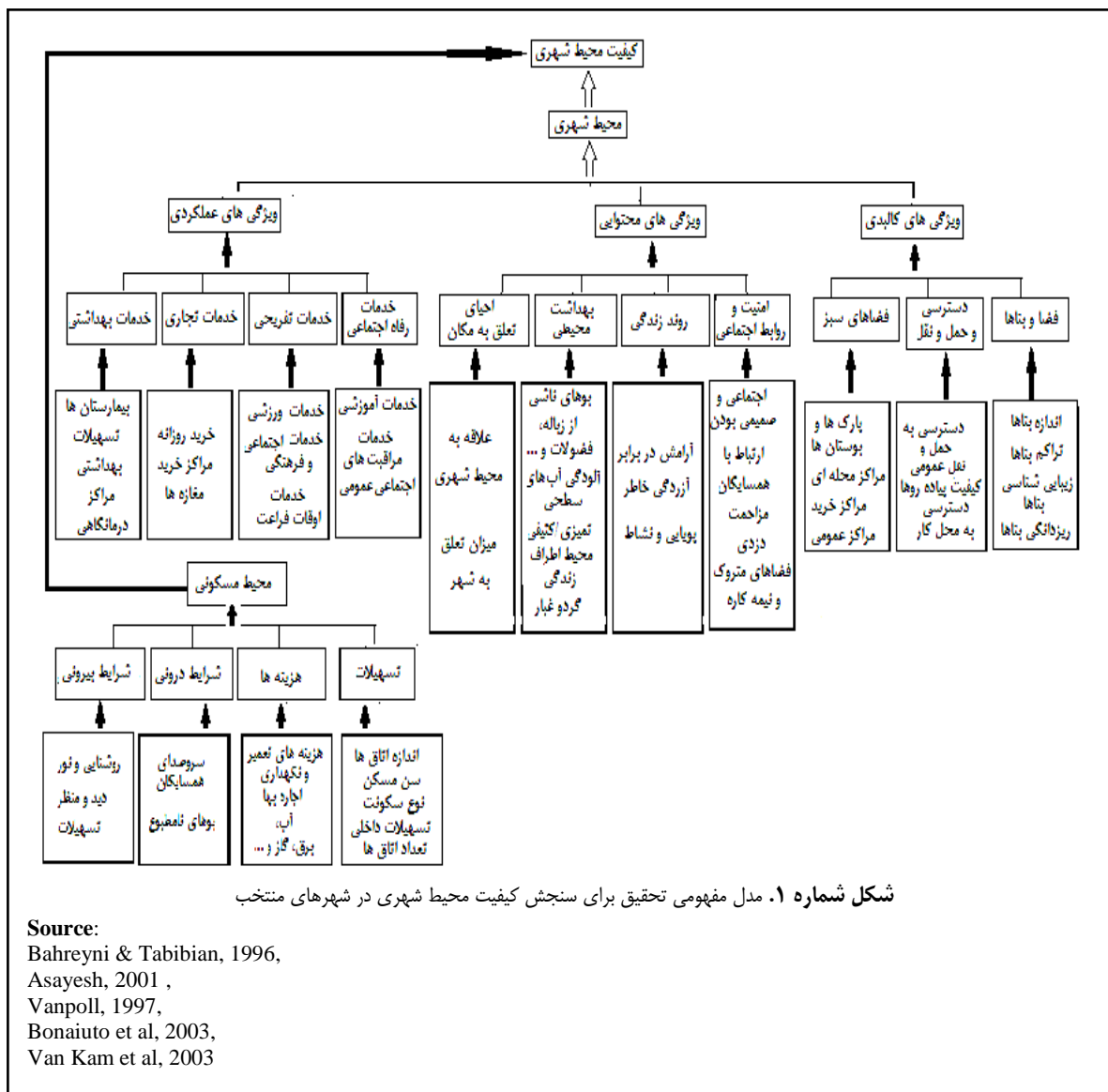
جمعیت آذرشهر بر پایه سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ بالغ بر ۳۹۹۱۸ نفر بوده است و به عنوان هشتمین شهر استان آذربایجان شرقی شناخته می‌شود. هم‌چنین تعداد خانوارهای ساکن این شهر ۹۸۵۴ خانوار بوده است. آذرشهر یکی از شهرهای تاریخی آذربایجان است که منابع قدیمی آن را به صورت ده نخوارگان و ده نخیرجان نوشته‌اند (Azarshar Governor Website, 2013).

در پایان این بخش لازم به ذکر است که دارا بودن ویژگی‌هایی هم‌چون جمعیت کم (زیر ۵۰ هزار نفر)، عوامل اقتصادی مانند درآمد پایین نسبت به شهرهای میانی و بزرگ و ساخت شغلی جمعیت که تا حدودی زیادی نسبت به شهرهای دیگر بیشتر مردم در بخش اول اقتصادی شاغل هستند، پایین بودن امکات رفاهی زندگی، مشکلات عدیده در ارتباط با رشد و توسعه، این شهرها را در زمره شهرهای کوچک قرار داده است.

مبانی نظری

بسیاری از دانشمندان علوم شهری، کیفیت محیط شهری را یکی از مولفه‌های کیفیت زندگی می‌دانند. بنابراین می‌توان گفت کیفیت محیط یک قسمت از کیفیت زندگی است و شامل تمام فاکتورهایی می‌شود که بخشی از رضایتمندی انسان‌ها را تشکیل می‌دهند (Rafieian et al, 2007: 2).

در واقع جنبه‌های خاص محیط به عنوان عناصر کلیدی مربوط به کیفیت زندگی فرد شناخته می‌شوند. به عبارت دیگر می‌توان گفت کیفیت زندگی شهر در ارتباط مستقیم با کیفیت آن است یعنی اگر کیفیت زندگی در شهر مناسب باشد، این امر به خاطر کیفیت بالای محیط شهر است. کیفیت محیط شهری یک مفهوم مبهم است که از عوامل انسانی و طبیعی که در مقیاس‌های متفاوت فضایی عمل می‌کنند منتج می‌شود. به عبارت دیگر، کیفیت محیط شهری یک پارامتر متغیر فضایی و پیچیده است که از عملکرد فاکتورهای به هم پیوسته از جمله جزیره گرمایی شهر، توزیع فضای سبز، تراکم ساختمان‌ها، شکل و طرح آنها و کیفیت هوا تشکیل شده است (Nichol, 2005: 49).

کنش‌های اجتماعی، احساس رضایت و امنیت اجتماعی) می‌شود. (Kamruzaman et al, 2007: 14).

سه دیدگاه متمایز در ارتباط با شکل‌گیری کیفیت محیط شهری وجود دارد. به عقیده لینچ (۱۹۸۱)، عناصر سازنده سیمای شهر خوب و کیفیت مطلوب شهرهای موفق عبارتند از: سرزندگی (محیط‌زیست سالم)، ادراک (حس مکان و هویت)، تناسب (انطباق فضایی)، دسترسی (دسترسی به مردم، فعالیت‌ها و اطلاعات) و کنترل. جیکوبز و اپلیارد (۱۹۸۷) از سرزندگی، هویت و کنترل، دسترسی به فرصت‌ها، اصالت و ارزش، خوداتکایی شهر و یک محیط مطلوب برای همه به عنوان اهداف بنیادی برای آینده یک محیط مناسب را نام می‌برند. علاوه بر این، کارمونا و همکاران (۲۰۰۳)، آگاهی به اهمیت

کیفیت محیط یک مفهوم چند بعدی است که با مفاهیمی هم‌چون کیفیت زندگی، کیفیت مکان، ادراک و رضایت شهروندی و قابلیت زندگی اشتراکاتی دارند به طوری که در بسیاری موارد به عنوان معانی مشابه در نظر گرفته می‌شوند. کیفیت محیط به صورت یک مفهوم پیچیده شامل ترکیبی از ادراکات ذهنی، ویژگی‌ها و ارزش‌هایی است که در میان افراد، گروه‌ها و جوامع متفاوت است (Rafieian et al, 2011; 47).

کیفیت محیط شهری بستگی به کیفیت زیرساخت‌های شهر و مدیریت مناسب آنها دارد، و شامل محیط کالبدی (فیزیکی) مانند (مدیریت آب باران، کیفیت هوا، فضای سبز، سروصدا، ترافیک و...)، تسهیلات مربوط به مسکن (تامین آب، برق، گاز، تلفن، بهداشت، دفع فاضلاب و...) و محیط اجتماعی (جامعه، استقلال،

و هیچ کدام به تنهایی اهمیت ندارند، به برابری و تخصیص یکدست اهمیت داده می‌شود. گروه بعدی، استعاره اورگانیک نیز همانند مدل جهان هستی امنیت و تداوم را مورد توجه قرار می‌دهد و به طور خاص به ارزش‌هایی چون سلامتی و رفاه، تعادل فیزیولوژیکی، پرورش موفق بچه و حفظ و بقای موجودات نظر دارد. این مدل به روابط اهمیت می‌دهد: رابطه بین فرد و محیط و نظام اجتماعی وی، اختراز از طرد کردن و بیگانگی، تماس با طبیعت. تجلی نظم ارگانیک و غنای احساس و تجربه در این دیدگاه خصوصیات مطلوبی هستند (Lynch, 1997; 479).

در ارتباط با نظریه‌های کیفیت محیط شهری، رویکردهای مختلفی در روند توسعه و تکمیل مفاهیم کیفیت محیط در نواحی سکونتی ارائه شده است. از جمله می‌توان به رویکرد سیاست‌گذاران^۱، دیدگاه روان‌شناختی - ادراکی^۲ و رویکرد تحقیق تجربی^۳ ساکنان اشاره کرد.

۱. دیدگاه سیاست‌گذاران

این دیدگاه که اغلب از سیاست‌های محیطی کشورها در سطح جهان شکل می‌گیرد با توجه به شرایط غالب اقتصادی، اجتماعی و محیطی مناطق متفاوت است و از یک کشور تا کشور دیگر در رابطه با چگونگی روشهای برخورد با مسأله کیفیت محیط تفاوت‌های زیادی وجود دارد. دیدگاه سیاست‌گذاران بر پایه دو رویکرد متخصص محور^۴ و مخاطب محور^۵ قرار دارد. رویکرد مخاطب‌محور بر اساس سطوح متفاوت ادراک محیطی مخاطبی قرار دارد. یعنی از مخاطبان درباره عواملی که می‌تواند بر روی آن‌ها تاثیر بگذارد نظر سنجی می‌شود و بدینوسیله متغیرهای کیفیت محیط استخراج می‌شوند. اما در دیدگاه متخصص محور، نظرات کارشناسان مبنای تصمیمات قرار می‌گیرد. (Van Poll, 1997: 14).

لازم به ذکر است که دیدگاه مخاطب‌محور ذهنی است، زیرا متکی به ادراکات، مشاهدات و برداشت‌های شخص از محیط خود است. اما دیدگاه کارشناس محور عینی است چرا که بیشتر مقیاس‌ها و ابزارها (استانداردها و مقیاس‌ها) علمی و تکنیکی را شامل می‌شود (Bonaiuto, 2003: 24).

۲. دیدگاه روان‌شناختی - ادراکی

آنچه که شهروندان از شهر درک می‌کنند، بخش اعظم علل حرکات و رفتارهایشان را توجیه می‌سازد.

نفوذپذیری، تنوع، پاکیزگی و انعطاف‌پذیری را عناصر سازنده کیفیت محیط شهری می‌دانند. به طور خلاصه، کیفیت محیط شهری بایستی پاسخگوی سرزندگی، زندگی شخصی افراد، شخصیت و منش انسان‌ها، زیبایی‌شناسی، ارتباط میان افراد، پیوستگی، دسترسی، رویت شدگی و تنوع باشد (Zeren Gulersoy et al, 2009: 112). محقق دیگری با توجه به بررسی مطالعات انجام شده در زمینه کیفیت محیط شهری عوامل تعیین‌کننده کیفیت محیط شهری را در قالب چهار دسته تقسیم‌بندی نموده است:

۱. عوامل اقتصادی شهر: این عوامل می‌تواند درآمد خانوارها، تأمین مواد غذایی، کارایی، عملکرد افراد، هزینه‌های شهری، امنیت شغلی، موقعیت اقتصادی، نبود انحصار اقتصادی و غیره.

۲. عوامل فیزیکی: عبارتند از ازدحام جمعیت، تراکم مسکونی، حمل و نقل شهری، ساختار فیزیکی، دسترسی‌های مناسب، هویت، تنوع محیطی، بافت شهری، آسایش، سروصدا، ایمنی.

۳. عوامل اجتماعی و فرهنگی: عبارتند از سن، جنس، نژاد، مذهب، فشارهای روانی، خشونت، دزدی، ترس، فقر، انحرافات، بیماری‌های مسری و آلودگی محیط زیست.

۴. عوامل سیاسی: عبارتند از توزیع عادلانه ثروت درون شهری، متعهد بودن نسبت به نظام سیاسی و قانونی، عدالت (Rafieian & Asghari, 2007; 31).

دیدگاه‌ها و نظریه‌های کیفیت محیط شهری

کوبین لینچ معتقد است نظریات مربوط به کیفیت محیط شهری سه گروه هستند. اولین تئوری‌ها درصدد تحقق نظم جهان هستی بودند تا به این طریق یک حس وحدت با جهان پدید آورند. در مقابل بی‌نظمی، جنگ، طاعون و قحطی مصونیت پیدا کنند و سلسله‌مراتب اجتماعی را تحکیم بخشند. شهرهای خوب، حس درستی، شکوه و شگفتی و احساس ثبات و تکامل القاء می‌کنند. دومین گروه، مدل ماشین، که کارایی را مدنظر قرار داده و حمایت از فعالیت، دسترسی خوب، تعمیر و بازسازی آسان را از اهداف خود می‌داند. قابلیت بهره‌برداری از جهان مادی در جهت تحقق اهداف خود، آزادی انتخاب، آزادی برای مبادله و یا اصلاح، آزادی در مقابل معانی تحمیل شده یا موانع را ارج می‌نهد. از نظر آرمانی این مربوط به یک دنیای مطبوع و عملی می‌شود که اجزای آن ساده و استاندارد شده بوده و به سادگی قابل تغییر است

1. Policy maker's perspective
2. Cognitive-Psychological Perspective
3. Empirical Research Perspective
4. Expert-based
5. Exposure-based

سکونت معیار غالب ارزیابی باشند، (ج) مشاهده‌گران ساکنان خود محل باشند و (د) محیط‌های سکونتی شهری بر مبنای گستره وسیعی از شاخص‌ها ارزیابی شوند. در این مطالعات، ساکنان در مورد موقعیت و شرایط سکونتی فعلی بر مبنای مجموعه‌ای از شاخص‌های کیفیت مورد سوال قرار می‌گیرند. این کار یا به وسیله پرسشنامه و یا ارزیابی توسط مصاحبه رودرو انجام می‌گیرد. تحلیل آماری جواب‌های پاسخگویان در تعیین شاخص‌های کیفیت محیطی و یا ارزیابی اهمیت نسبی شاخص‌ها یا مشخصه‌ها با توجه به کیفیت محیطی ادراکی مورد توجه قرار می‌گیرند (Van Poll, 1997: 18).

با توجه به رویکردهای معرفی شده، در تحقیق حاضر رویکرد تحقیقات تجربی مورد استفاده قرار گرفته است. در جدول ۱، نتایج حاصل از تحقیقات انجام شده در رویکردهای مختلف به طور خلاصه آورده شده است.

جدول ۱. نتایج بررسی نظریه‌های کیفیت محیط شهری

نظریه‌های کیفیت محیط شهری	نتایج به دست آمده از هر نظریه
کیفیت محیط‌های محلی تنها توسط معیارهای فیزیکی تعیین نمی‌شوند، بلکه ویژگی‌های روان‌شناسی اجتماعی و ویژگی‌های محیط ساخته‌شده از ویژگی‌های مهمی می‌باشند که در کنار ویژگی‌های فیزیکی باید بررسی شوند.	رویکرد سیاست‌گذاران (دیدگاه مخاطب‌محور، دیدگاه کارشناس‌محور)
کیفیت محیط‌های مسکونی شهری به صورت یک مفهوم سلسله‌مراتبی دارای ویژگی‌های چندگانه می‌باشد. این بدین معنی است که کیفیت محیط توسط چندین ویژگی اساسی توصیف و تشریح می‌شود.	رویکرد روان‌شناختی-ادراکی
بر اساس ملاحظات روان‌شناختی این نتیجه به دست می‌آید که بررسی اثرات ویژگی‌های محیطی در ارتباط با منابع تولیدشان (برای مثال منابع تولید صدا، سروصدای ناشی از ترافیک، صدای همسایه‌ها، صدای به وجود آمده از فعالیت‌های صنعتی) ارزشمند می‌باشد.	رویکردهای تحقیق تجربی ساکنین
این پژوهش‌ها لیستی از ویژگی‌های احتمالی کیفیت محیط را به فراهم می‌کنند.	
ممکن است برخی از ویژگی‌های شخصی بر ادراک کیفیت محیط تأثیر بگذارد (از جمله سن، جنس، وضعیت اجتماعی-اقتصادی)	

مأخذ: Ibid; 151

این واقعیت باید بیش از پیش در تشریح زندگی فضای شهری و در اقدامات مربوط به بهبود و اصلاح آن مورد توجه قرار گیرد. این بحث به روانشناسی رفتاری^۳ مربوط می‌شود. درک محیط شهری، فرایندی ذهنی است که از طریق ارتباط انسان و فضای پیرامون او انجام می‌گیرد. انسان، پیام‌های حسی محیط را دریافت کرده و تصویری از محیط در ذهن خود بوجود می‌آورد.

یکی از عوامل موثر در شکل‌گیری این تصویر، خاطرات فردی یا جمعی از محیط است. در این تعریف فضاهای خاطره‌انگیز فضاهایی هستند که انسان قبلاً آنها را تجربه کرده و با آنها آشنایی دارد. هر چه تعداد فضاهای آشنا در محیط زندگی بیشتر باشد، امکان برقراری ارتباط ساده‌تر خواهد بود. یافتن فضاهای آشنا باعث احساس آرامش و امنیت در محیط خواهد شد. در مقابل، تغییر، تبدیل و یا از میان رفتن فضاهای آشنا، حس گمگشتگی، بی‌ریشه بودن و از دست دادن بخشی از زندگی را در انسان بوجود می‌آورد از نقطه‌نظر این رویکرد ارتباط بین شخص-محیط توسط هر دو ویژگی‌های شخص و محیط متأثر می‌شود. بدین ترتیب که در ارتباط بین شخص و محیط هم ویژگی‌های شخصی (هم‌چون سن، وضعیت اجتماعی-اقتصادی، خصیصه‌های روان-شناختی و ...) و هم خصیصه‌های محیط (هم-چون ارزش‌های موجود در محیط یا ظرفیت ارزشی آن، قابلیت سنجش‌پذیری و ویژگی‌های خاص محیط دخیل می‌باشند. در مورد رابطه محیط و رفتار انسان چهار موضع‌گیری نظری به شرح زیر قابل تشخیص است:

الف. رویکرد اختیاری: محیط هیچ تأثیری بر رفتار انسان ندارد؛

ب. رویکرد امکان‌گرا: محیط تأمین‌کننده رفتار انسان و کمی بیشتر از آن است؛

ج. رویکرد احتمال‌گرا: به عدم قاطعیت نظام وقوع رفتارهای انسان و محیط عمل طراحان معتقد است ولی فرض می‌کند که اساس رفتار انسان متغیر است؛

د. رویکرد جبری: شاخه‌ای از نظریه تکامل که محیط را تعیین‌کننده اصلی رفتار انسان می‌داند (Lang, 2002; 114).

۳. دیدگاه تحقیقات تجربی

دیدگاه تحقیقات تجربی بر اساس تحقیقات انجام گرفته در زمینه کیفیت محیطی ادراکی استوار است. به عبارت دیگر، این مرور تنها به مطالعاتی محدود می‌شود که (الف) بر روی کیفیت محیط سکونتی شهری متمرکز شده باشند، (ب) در آنها رضایتمندی از

یافته‌ها

جدول ۲. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای شاخص‌های مربوط به

کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر عجب‌شیر

نتیجه	آماره		
	میانگین	ت	معنی داری
کیفیت کالبدی	۳/۰۳	۵۲/۸۰	۰/۰۰۰
کیفیت کارکردی	۲/۳۱	۳۷/۴۰	۰/۰۰۰
کیفیت محتوایی	۳/۳۹	۶۲/۹۲	۰/۰۰۰
محیط شهری	۲/۹۱	۵۲/۵۶	۰/۰۰۰

نتیجه	آماره		
	میانگین	ت	معنی داری
کیفیت محیط سکونتی	۳/۰۶	۵۲/۸۷	۰/۰۴۰

برای ارزیابی رضایت از ویژگی‌های مورد بررسی از آزمون T تک‌نمونه استفاده کرده‌ایم. به این ترتیب که اگر فرض کنیم X یک متغیر تصادفی بیانگر ویژگی مورد بررسی باشد، داشتن رضایت را می‌توان معادل گزاره $(\mu > \alpha)$ که در آن μ مجموع X است، دانست. از این نظر انجام آزمون فرضیه‌های

$$\begin{cases} H_0 & \mu \leq a \\ H_1 & \mu > a \end{cases}$$

اگر منجر به رد فرض H_0 شود، می‌توان داشتن رضایت را نتیجه گرفت. در زیر نتایج این آزمون به طور جداگانه برای هر یک از شاخص‌ها نشان داده می‌شود.

سنجش کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در

شهر عجب‌شیر

همان‌طور که مشخص است، کیفیت محیط شهری در سطح سوم مدل، از سه شاخص تشکیل شده است که عبارت‌اند از: ویژگی‌های کالبدی، ویژگی‌های کارکردی و ویژگی‌های محتوایی. بررسی کیفیت محیط شهری شهر عجب‌شیر بر مبنای امتیاز شاخص‌ها و بر اساس ارزش‌گذاری لیکرت و با در نظر گرفتن اختلاف میانگین از میانه نظری (عدد ۳) انجام شد. به همین منظور، برای به‌دست آوردن میزان کیفیت محیط شهری و کیفیت محیط سکونت از طرف شهروندان از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد. همان‌طور که در جدول ۲، ملاحظه می‌شود شهر عجب‌شیر در ارتباط با کیفیت محیط شهری با به دست آوردن میانگین ۲/۹۴ از کیفیت محیط شهری نسبتاً پایینی برخوردار می‌باشد؛ در ارتباط با کیفیت محیط سکونتی، این شهر با به‌دست آوردن میانگین ۳/۰۹ دارای محیط سکونتی نسبتاً مطلوبی از دیدگاه پرسش‌شوندگان می‌باشد. در نهایت نیز، با ترکیب شاخص‌های کیفیت محیط شهری و کیفیت محیط سکونتی شهر عجب‌شیر، وضعیت کلی کیفیت محیط شهری عجب‌شیر به دست آمد که با توجه به جدول ۳، میانگین کلی در حد ناچیزی (۰/۰۱) کم‌تر از حد متوسطه گویه‌هاست؛ هرچند این امر نشان‌دهنده کیفیت مناسب این شهر نیست، ولی با کمی اغماض می‌توان چنین استنباط کرد که کیفیت محیط شهری این شهر در وضعیت خوب (متوسطی) قرار دارد.

جدول ۳. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای ارزیابی

کیفیت محیط شهری شهر عجب‌شیر

نتیجه	آماره		
	میانگین	ت	معنی داری
کیفیت محیط شهری	۲/۹۹	۵۰/۵۶	۰/۰۰۰

سنجش کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در

شهر ایلخچی

نتایج حاصل از سنجش میزان کیفیت محیط شهری در شهر ایلخچی نیز بدین صورت بود که:

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای حاکی از تفاوت در شاخص‌های کیفیت محیط شهری در این شهر بود؛ بدین ترتیب که پرسش‌شوندگان از کیفیت کالبدی و کیفیت کارکردی شهر ایلخچی ابراز نارضایتی کرده و تنها کیفیت محتوایی شهر را مناسب ارزیابی کرده‌اند. بر همین اساس از محیط شهری خود رضایت چندانی را نداشتند. همچنین در ارتباط با کیفیت محیط سکونتی نیز با توجه به میانگین به دست آمده (۲/۸۷) شهروندان این شهر از کیفیت محیط سکونتی ابراز نارضایتی کرده‌اند. در کل نیز، با توجه به جدول ۵، و با در نظر گرفتن مجموع کیفیت محیط شهری، پاسخ‌گویان وضعیت کیفیت محیط شهری شهر ایلخچی را مناسب ارزیابی نکرده‌اند.

به دست آمده، این شاخص نیز از وضعیت چندان مطلوبی بین پرسش‌شوندگان برخوردار نبوده. در مجموع پاسخ‌دهندگان شهر ملکان از وضعیت کلی کیفیت محیط شهری خود تا حدودی ابراز نارضایتی کرده‌اند.

جدول ۶. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای شاخص‌های مربوط به کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر ملکان

نتیجه	آماره		
	معنی داری	آماره T	میانگین
کیفیت کالبدی	قبول H0	۰/۰۳۴	۴۹/۴۲
کیفیت کارکردی	قبول H0	۰/۰۰۰	۴۹/۵۶
کیفیت محتوایی	رد H0	۰/۰۰۰	۶۴/۶۳
کیفیت محیط شهری	رد H0	۰/۰۳۱	۵۱/۹۶
کیفیت محیط سکونتی	قبول H0	۰/۰۲۸	۵۱/۳۲

جدول ۷. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای ارزیابی کیفیت محیط شهری شهر ملکان

نتیجه	آماره		
	معنی داری	آماره T	میانگین
کیفیت محیط شهری	قبول H0	۰/۰۰۰	۵۲/۷۷

سنجش کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر آذرشهر

با بررسی جداول ۸ و ۹، نتایج زیر در ارتباط با کیفیت محیط این شهر بدست می‌آید:

با توجه به میانگین‌های به دست آمده برای شاخص‌های کالبدی و کارکردی محیط این شهر (به ترتیب ۳/۱۰ و ۳/۰۷)، این مطلب حاصل می‌شود که پرسش‌شوندگان شهر آذرشهر از وضعیت این دو شاخص ابراز رضایت کرده‌اند. اما نسبت به شاخص کیفیت محتوایی (با میانگین ۲/۹۰) ابراز نارضایتی کرده‌اند. همچنین شهروندان شهر آذرشهر نسبت به کیفیت محیط سکونتی خود با توجه به میانگین به دست آمده از جدول ۹، وضعیت این محیط را

جدول ۴. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای شاخص‌های مربوط به کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر ایلخچی

نتیجه	آماره		
	معنی داری	آماره T	میانگین
کیفیت کالبدی	قبول H0	۰/۰۳۴	۴۹/۴۲
کیفیت کارکردی	قبول H0	۰/۰۰۰	۴۹/۵۶
کیفیت محتوایی	رد H0	۰/۰۰۰	۶۴/۶۳
کیفیت محیط شهری	رد H0	۰/۰۰۰	۵۱/۹۶
کیفیت محیط سکونتی	قبول H0	۰/۰۰۰	۴۹/۶۶

جدول ۵. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای ارزیابی کیفیت محیط شهری شهر ایلخچی

نتیجه	آماره		
	معنی داری	آماره T	میانگین
کیفیت محیط شهری	قبول H0	۰/۰۰۰	۵۸/۷۱

سنجش کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر ملکان

با بررسی جدول‌های ۶ و ۷، که در ارتباط با بررسی کیفیت محیط شهری و سکونتی شهر ملکان می‌باشد، می‌توان به این نکات پی برد:

شهروندان ملکانی در ارتباط با کیفیت کارکردی و محتوایی کیفیت محیط شهری خود ابراز رضایت کرده‌اند (باتوجه به میانگین‌های به دست آمده)، اما نسبت به کیفیت کالبدی کیفیت محیط شهری خود نظر مثبتی نداشتند. در مجموع ساکنین این شهر کیفیت محیط شهری خود را تا حدودی نامناسب ارزیابی کرده‌اند. در ارتباط با کیفیت محیط سکونتی نیز با توجه به نتایج

جدول ۱۰. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای ارزیابی کیفیت محیط

نتیجه	شهری شهرهای مورد مطالعه		شاخص
	آماره T	میانگین آماره T	
قبول H_0	۰/۰۰۰	۵۱/۳۹	کیفیت محیط شهری شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر

تعیین و رتبه‌بندی معیارهای موثر بر کیفیت محیط**شهری شهرهای مورد مطالعه**

به منظور رتبه‌بندی معیارها و جزء معیارهای موثر بر کیفیت محیط شهری از دید ساکنان از روش تحلیل رگرسیونی چند متغیره استفاده شد. در این روش می‌توان از «ضرایب بتا β » برای تعیین اهمیت نسبی یک متغیر مستقل استفاده کرد. در واقع ضرایب بتا نشان دهنده میزان تأثیرگذاری هر یک از متغیرهای مشاهده شده (معیارها و جزء معیارهای سازنده کیفیت محیط شهری) بر متغیر پنهان (کیفیت محیط شهری) است. بزرگ بودن مقادیر بتا نشان‌دهنده اهمیت نسبی و نقش آن در پیش‌بینی و تبیین متغیر وابسته است. به عبارتی از ضرایب بتا برای میزان اثر متغیرهای مستقل بر روی متغیر وابسته استفاده می‌شود.

نتیجه رتبه‌بندی در سطوح مختلف در شکل شماره ۲، ارائه شده است. بر اساس نتایج حاصل از این روش، اهمیت معیار کیفیت محیط مسکونی شهرهای مورد مطالعه بالاتر از معیار کیفیت محیط شهری در این چهار شهر کوچک بوده است (در سطح دوم) ($\beta=۰/۵۸۷$) در مقابل ($\beta=۰/۵۲۳$). همچنین در میان معیارهای سازنده کیفیت محیط شهری و کیفیت محیط مسکونی در شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر (در سطح سوم) ویژگی تسهیلات واحد مسکونی ($\beta=۰/۴۳۳$) و ویژگی‌های عملکردی ($\beta=۰/۴۲۷$) بیشترین تأثیر را بر میزان رضایت از کیفیت محیط شهری داشته‌اند. در نهایت نیز در میان جزء معیارهای سازنده کیفیت محیط شهری شهرهای منتخب از دیدگاه ساکنین این شهرها، جزء معیارهای خدمات تجاری ($\beta=۰/۲۸۷$)، امنیت و روابط اجتماعی ($\beta=۰/۲۸۰$) و خدمات تفریحی ($\beta=۰/۲۶۴$) از اهمیت بالاتری نسبت به سایر جزء معیارها برخوردار بوده‌اند.

نامناسب بیان کرده‌اند. در مجموع نیز، ساکنان این شهر کیفیت محیط شهری خود را با توجه به میانگین به دست آمده (۲/۹۶) مناسب ارزیابی نکرده‌اند.

جدول ۸. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای شاخص‌های

کیفیت محیط شهری و محیط سکونتی در شهر آذرشهر

نتیجه	آماره		شاخص‌ها
	معنی داری	آماره T	
H_0 رد	۰/۰۰۰	۵۹/۸۱	کیفیت کالبدی
H_0 رد	۰/۰۰۰	۵۵/۹۰	کیفیت کارکردی
قبول H_0	۰/۰۰۰	۵۲/۹۶	کیفیت محتوایی
H_0 رد	۰/۰۰۰	۵۴/۶۰	محیط شهری
نتیجه	آماره		شاخص
	معنی داری	آماره T	
قبول H_0	۰/۰۰۰	۵۳/۲۱	کیفیت محیط سکونتی

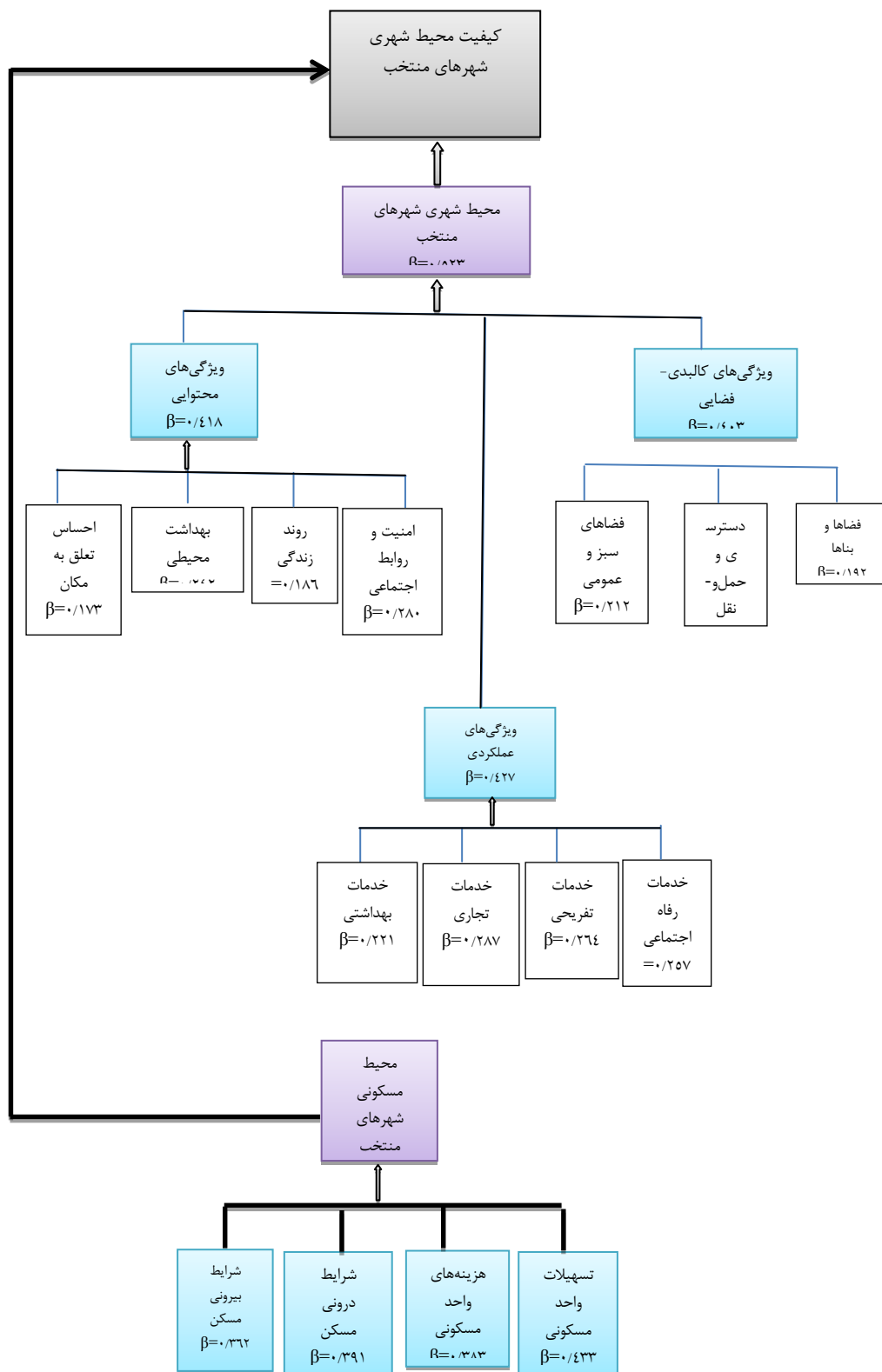
جدول ۹. نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای ارزیابی کیفیت محیط

شهری شهر آذرشهر

نتیجه	آماره		شاخص
	معنی داری	آماره T	
قبول H_0	۰/۰۰۰	۵۱/۳۹	کیفیت محیط شهری

سنجش کلی کیفیت محیط شهری شهرهای مورد**مطالعه**

در نهایت نیز به منظور سنجش کیفیت محیط شهری همه شهرهای مورد مطالعه باهم، نتایج به دست آمده از بررسی جداگانه این شهرها، را با هم ترکیب (کامپیوت) نموده تا وضعیت این چهار شهر باهم به دست آید. نتیجه به دست آمده با توجه به جدول ۱۰، حاکی از کیفیت نامناسب محیط شهری در این چهار شهر کوچک می‌باشد.

شکل ۲. اولویت‌بندی مولفه‌های موثر بر کیفیت محیط شهری در شهرهای منتخب

شرایط اجتماعی و فرهنگی این شهرها هم‌چون سرمایه اجتماعی این شهرها، وجود و تداوم روابط همسایگی قوی و ... در این زمینه اشاره کرد؛ از جمله عوامل موثر دیگر در این ارتباط نوع اقتصاد و معیشت ساکنان این شهرها و نیز محیط سکوتی این شهرها را می‌توان دخیل دانست.

- با توجه به جداول ۳، ۵، ۷ و ۹، چهار شهر کوچک مورد مطالعه در این تحقیق شامل شهرهای عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر با توجه به شرایط شهرهای کوچک که در مقدمه ذکر گردید، بالنسبت از کیفیت محیط شهری پایینی برخوردار هستند. زیرا نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه اول تحقیق که در پی شناخت وضعیت موجود این شهرها از لحاظ کیفیت محیط شهری بوده است، میانگین به دست آمده برای هر چهار شهر موجود نسبت به حد میانه در نظر گرفته شده (عدد ۳)، پایین‌تر بود؛ شهر عجب‌شیر عدد ۲/۹۹، ایلخچی عدد ۲/۹۲، ملکان عدد ۲/۹۷ و شهر آذرشهر عدد ۲/۹۶. در نهایت نیز در همین رابطه، نتایج به دست آمده از چهار شهر را باهم ترکیب (کامپیوت) کرده و سطح کلی این چهار شهر نیز باهم مورد بررسی قرار گرفت؛ میانگین نتیجه به دست آمده از حد میانه کم‌تر بود؛ بدین ترتیب فرضیه اول تحقیق مورد تأیید قرار گرفت. با بررسی هر یک از چهار شهر به صورت جداگانه، نکات زیر نیز در ارتباط با کیفیت محیط شهری آن‌ها استنباط می‌شود:

- در بین چهار شهر مورد مطالعه عجب‌شیر، ایلخچی، ملکان و آذرشهر، شهر عجب‌شیر دارای بالاترین کیفیت محیط شهری بوده (با میانگین ۲/۹۹) و شهر ایلخچی دارای پایین‌ترین کیفیت محیط شهری بین شهرهای مورد مطالعه می‌باشد (با میانگین ۲/۹۲).
- در هر چهار شهر میانگین به دست آمده در ارتباط با کیفیت محتوایی بالاتر از حد متوسط بوده و این امر نشان دهنده وضعیت مناسب ویژگیهای محتوایی (اجتماعی، فرهنگی) در شهرهای کوچک می‌باشد که شاید این وضعیت ناشی از کوچک بودن شهرها و محیط آشنا بین ساکنین و روابطی که شکل گرفته از همین محیط باشد.
- در شهر عجب‌شیر در بین شاخص‌های مختلف محیطی و سکوتی، شاخص کیفیت محتوایی (با میانگین ۳/۳۹) بیشترین و کیفیت کارکردی (با میانگین ۲/۳۱) کم‌ترین رضایت را بین ساکنین به دست آورده‌اند. بدین ترتیب می‌توان با اتخاذ شیوه‌ها و راهکارهایی از جمله تقویت خدمات آموزشی مراقبت‌های اجتماعی، توجه بیش‌تر به

جدول ۱۱. نتایج آزمون T تک نمونه در

شهرهای منتخب	
شهر	میانگین کیفیت محیط شهری
عجب‌شیر	۲/۹۹
ایلخچی	۲/۹۲
ملکان	۲/۹۷
آذرشهر	۲/۹۶

بحث و نتیجه‌گیری

از مهم‌ترین دغدغه‌هایی که همواره نهادهای مدیریتی و برنامه‌ریزی در شهرها با آن مواجه بوده‌اند، کیفیت محیط شهری است. از همین‌رو، تحلیل و ارزیابی شرایط کیفی محیط‌های شهری از طریق روش‌های کمی و مدل‌های تجربی، رویکردی است که محققین و مدیران شهرها برای شناسایی سطح کلی کیفیت محیط شهری و مولفه‌های نامطلوب محیطی و وزن و اهمیت نسبی آن‌ها در میزان کیفیت محیط شهری به کار گرفته‌اند. همانطور که در بخش مبانی نظری (بحث دیدگاه‌ها و نظریه‌های کیفیت محیط شهری) عنوان گردید مدل‌های گوناگونی برای تشریح و تبیین ابعاد و مولفه‌های کیفیت محیط شهری ارائه شده است که هر کدام از آن‌ها از نگاه خود به پیش‌بینی احساس رضایت‌مندی ساکنین از کیفیت محیط سکوتی‌شان پرداخته‌اند. اما در این زمینه اتفاق نظر کاملی در زمینه کیفیت محیط و ابعاد مختلف آن میان محققان وجود ندارد. با توجه به رویکردهای معرفی شده در این پژوهش، رویکرد تحقیقات تجربی مورد استفاده قرار گرفته است. این امر به خاطر جامع بودن این رویکرد و توجه آن به ابعاد سکوتی و هم‌چنین به خاطر کارایی آن در موضوعات مربوط به کیفیت، حمایت از ماهیت سلسله‌مراتبی مفهوم کیفیت محیطی و سنجش آن بر مبنای رضایت یا آزرده‌گی خاطر شهروندان است. هم‌چنین بر اساس مدلی که بر مبنای این رویکرد برای سنجش کیفیت محیط شهرهای مورد مطالعه طراحی شده است، سعی گردیده که حتی‌الامکان معیارهای پذیرفته شده میان محققان مورد استفاده قرار گیرد و در تعیین معیارها هم بعد عینی و هم بعد ذهنی آنها به صورت توأمان در نظر گرفته شود. با در نظر گرفتن این مباحث، پژوهش حاضر اقدام به سنجش کیفیت محیط شهری در شهرهای کوچک و شناسایی و رتبه‌بندی مولفه‌های موثر بر رضایت‌مندی از کیفیت محیط شهری در شهرهای مورد مطالعه کرده است. نتایج این تحقیق نشان داد که:

- شهرهای کوچک باتوجه به محیط سکوتی و شرایط خاص اقتصادی- اجتماعی حاکم بر این شهرها، از عوامل و فاکتورهایی در شکل‌گیری کیفیت زندگی متاثرند که می‌توان از جمله آن‌ها به

محیط بهتری را برای زندگی ساکنین این شهر فراهم آورد.

- شهر آذرشهر در بین چهار شهر مورد مطالعه تنها شهری بود که کیفیت محتوایی میانگین پایین‌تری را نسبت به سایر شاخص‌ها به دست آورد (با میانگین ۲/۹۰)؛ کیفیت کالبدی نیز با میانگین (۳/۱۰) بهترین وضعیت را بین سایر شاخص‌ها دارا بود. در این بین توجه بیشتر به مسائل امنیتی و ایجاد نشاط و پویایی بیشتر بین مردم و افزایش کیفیت بهداشت محیطی می‌تواند کیفیت محیط بهتری را برای شهروندان این شهر فراهم آورد.

- نتایج مربوط به رتبه‌بندی و تعیین مولفه‌های واقع در سطوح مختلف مدل نشانگر اهمیت بیشتر معیار کیفیت محیط سکونتی نسبت به معیار کیفیت محیط شهر می‌باشد ($\beta=0/587$) در مقابل ($\beta=0/523$). در سطح دوم مدل نیز به ترتیب ویژگی‌های عملکردی داشته‌اند. در میان شاخص‌های کیفیت محیط شهری نیز به ترتیب جزءمعیارهای خدمات تجاری ($\beta=0/287$)، امنیت و روابط ($\beta=0/437$) و تسهیلات واحد مسکونی ($\beta=0/433$) بیش‌ترین اهمیت را اجتماعی ($\beta=0/280$) و خدمات تفریحی ($\beta=0/264$) بیشترین و جزءمعیارهای احساس تعلق به مکان ($\beta=0/173$)، فضاها و بناها ($\beta=0/192$) و دسترسی و حمل و نقل ($\beta=0/198$) کمترین اهمیت را در کیفیت محیط شهری داشته‌اند.

خدمات اجتماعی- فرهنگی و خدمات اوقات فراغت در ارتقاء خدمات بهداشتی ضمن پرداختن به شاخص‌های دیگر سبب ارتقاء بهتر محیط شهری شهروندان عجب‌شیری گردید.

- در شهر ایلخچی نیز که کیفیت پایین‌تری را نسبت به سایر شهرها دارا می‌باشد، به ترتیب کیفیت محتوایی (با میانگین ۳/۴۰) و کیفیت کالبدی (با میانگین ۲/۷۶) بالاترین و پایین‌ترین رضایتمندی را به خود اختصاص داده بودند. از این‌رو توجهات بیشتر مسئولین این شهر نسبت به بهبود کیفیت محیط این شهر را با مدنظر قرار دادن و به نوعی اولویت بخشی به مواردی هم‌چون ریزدانی و اندازه ساختمان‌ها، توجه بیشتر به بحث دسترسی‌ها و تقویت مراکز عمومی و مراکز خرید و نیز پارک‌ها و بوستان‌ها محیط شهری مناسب‌تری را برای ساکنین این شهر فراهم آورند.

- در شهر ملکان نیز رضایتمندی نسبت به شاخص‌های کیفیت محیط شهری و سکونتی متفاوت بود. بدین ترتیب که کیفیت عملکردی (با میانگین ۳/۰۶) و کیفیت محیط مسکونی (با میانگین ۲/۹۶) به ترتیب بیش‌ترین و کم‌ترین میزان رضایتمندی را در بین شاخص‌های مختلف به دست آورده‌اند. توجه بیشتر به ابعاد محیط سکونتی از جمله ارتقاء تسهیلات مسکونی (از جمله نوسازی و بهسازی مسکن و بهبود تسهیلات داخلی ساختمان‌ها) می‌تواند با در نظر داشتن سایر مولفه‌ها

REFERENCES

1. Aminsalehi, Farzin. (2008), *Appropriate Solution for Residential Quality Improvement of High-Rise Complex, Case Study: Ekbatan Town*, M.A Dissertation in Urban and Regional Planning, Tarbiat Modares University.
2. Asayesh, Hossein. (2001), The Measurement of Quality in 100 Worlds Metropolis, *Journal of Urban Management*, No. 8.
3. Asgharizadeh, Zahra. (2008), *Environmental Quality Assessment on Revitalization of Deteriorated Urban Areas, Case Study: Navab Project*, M.A Dissertation in Urban and Regional Planning, Tarbiat Modares University.
4. Azarshar Governor Website; www.azarshahr.ir, (2013).
5. Babak Hossein. (2010), *Ajabshir: Pearle of Chichest*; First Edition, Tabriz
6. Bahreyni, Hasan; Tabibian, Manoocher. (1996), Urban Environmental Quality Evaluation Model, *Journal of Environmental*

- Studies*, Tehran University, No. 21-22
7. Bonaiuto M et al. (2003), *Indexes of perceived residential environmental quality and neighborhood attachment in urban environments: A confirmation study on the city of Rome*, *Landscape and Urban Planning* 65.
  8. Cabro- Ramirez, P; Zuria, I. (2011), *The value of small urban greenspaces for birds in a Mexican city*, *Landscape and Urban Planning*: 213-222.
  9. Hafeznia, Mohamadreza. (2010), *An Introduction to the Research Method in Humamities*, Seventeenth Edition, SAMT, Tehran
  10. Eilkhchi Municipality Portal; [www. Sh-eilkhchi.ir](http://www.Sh-eilkhchi.ir); (2013).
  11. Kaili, Dou. (2003), *Fuzzy Evaluation of Urban Environmental Quality: Case study Wuchung*, Wuhan University Thesis, International Institute for Geo-Information and Earth- Observation
  12. Kamruzaman, Ahmad et al. (2007), Urban Environmental Quality Mapping: A Perception Study on Chittagong Metropolitan City, *Kathmandu university journal of science, engineering and technology*, Vol. I, No. IV.
  13. Lang, John. (2002), *Creating Architectural Theory*, Translated by: Einifar, Alireza, Tehran University Press
  14. Liang, Bingqing; Weng, Qihao.(2001), Assessing Urban Environmental Quality Change of Indianapolis, United States, by the Remote Sensing and GIS Integration, *IEEE JOURNAL OF SELECTED TOPICS IN APPLIED OBSERVATION AND REMOTE SENSING*, VOL. 4, NO. 1.
  15. Lynch, Kevin. (1997), *Good City Form*, Translated by: Bahreyni, Hossein, Tehran University Press.
  16. Malekan Municipality Portal; [www. Malekan.ir](http://www.Malekan.ir); (2013).
  17. Mashkour, MohammadJavad. (1996), *Viewpoint on Azerbaijan History*, Galaxy Press, Second Edition.
  18. Mahdizadeh, Javad et al. (2006), *Urban Strategic Planning; Recent global Experience and its Position in Iran*, Ministry of Housing and Urban Development.
  19. Moloudi, Jamshid. (2009), *Assessment of the Urban Environmental Quality in New Town, Case Study; Hashtgerd New Town*, M. A Dissertation in Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University.
  20. Nichol, Janet. (2005), *Modeling urban environmental quality in a tropical city*, *Landscape and Urban Planning*, NO. 7.
  21. Pacione, Michael. (2003), *Urban environment quality and human wellbeing- a social geographical perspective*, *Landscape and Urban Planning* 65
  22. Rafieian, Mojtaba et al. (2007), *Introduction to Reconstruct the Urban Environments and Their Improvement requirements*, Third International Conference on Comprehensive Disaster Management in Unexpected Disaster.
  23. Rafieian, Mojtaba et al. (2011), Feasibility Study of Quality Improvement by Pedestrainization of Urban Roads; Case Stud: Aram of Ghom CBD, *Urban- Regional Studies and Research Journal*, No. 11.
  24. Rafieian, Mojtaba; Asghari, Ali. (2007), *Concept and Method of Urban environment Quality Evaluation*, Presented at the Islamic Azad University, Tehran.
  25. Shamaei, Ali, Pourahmad, Ahmad. (2005), *Urban Reform and renewal from the perspective of geography*, Tehran University.
  26. Statistical Center Of Iran. (2011), *Census of Population and Housing*.
  27. Van Kamp, Irene et al. (2003), Urban Environmental Quality and Human Well-being toward a Conceptual Framework and Demarcation of Concept; Literature

- Study, *Journal of Landscape and Urban Planning* 65: 5-18.
28. Van Poll, R. (1997), The Perceived Quality Of the Urban Residential Environment: A Multi- Attribute Evaluation, Ph. Thesis, University Of Groningen(RuG), Netherland.
29. Zeren Gulersoy, Nuran et al. (2009), *Strategic quality planning in urban environment*, ITU, Vol 6, NO. 1.